

Gordana Gorunović

*Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu
ggorun@open.telekom.rs*

Povratak Napoleona Šanjona: o američkim "kaubojima" i amazonijskim Indijancima ponovo*

Apstrakt: Neposredan povod za pisanje ovog teksta je ponovna aktuelnost kontroverznog antropologa Napoleona Šanjona, čije su ime, naučni rad i autoritet (ili sumnje u isti) najtešnje povezani sa plemenskim društvom Indijanaca Janomama u Južnoj Americi. Sliku o "paleolitsko-neolitskoj" ratničkoj kulturi Janomama u savremenom svetu, koju je američki antropolog konstruisao u svojim knjigama i etnografskim filmovima, prihvatili su milioni ljudi širom sveta, uključujući i pripadnike zajednica Janomama. Krajem 20. i početkom 21. veka, emitovana slika sa efektom bumeranga po njenog tvorca, njegove etnografske subjekte i matičnu disciplinu, počela se raspadati. O tim kontroverzama govori ovaj tekst.

Ključne reči: Napoleon Šanjon, američka kulturna antropologija, Janomame, antropološka kontroverza, sociobiologija/ekologija ljudskog ponašanja, plemenska društva

Uvod

Krajem februara 2013. godine, američku i međunarodnu naučnu javnost uzburkala je vest da je kulturni antropolog Maršal Salins podneo ostavku na članstvo u Akademiji nauka SAD.¹ U imejlu upućenom kolegama, Salins, inače član nacionalne Akademije nauka od 1992. godine, obrazložio je glavne razloge zbog kojih je doneo ovu odluku kao čin moralne, naučne i stručne odgovornosti, protestujući protiv angažovanja Akademije u vojnim istraživačkim projektima i izbora Napoleona Šanjona [Chagnon] za novog člana Akademije nauka (2012).

Verovatno najslavniji i zasigurno najkontroverzniji istraživač Indijanaca Janomamo, ponovo se vratio u javni i akademski život – i to u velikom stilu, nakon višegodišnjeg dobrovoljnog "izgnanstva na svojoj privatnoj Svetoj Je-

* Članak je nastao kao rezultat rada na projektu "Antropološko proučavanje Srbije – od kulturnog nasleđa do modernog društva" (177035), koji u celosti finansira Ministarstvo prosvete i nauke RS.

¹ Dostupno na <http://www.insidehighered.com/news/2013/02/25/prominent-antropologist-resigns-protest-national-academy-sciences#ixzz2LwBAHuC3>

ni" u Mičigenu (Geertz [2001] 2010). Tamo se Šanjon, nakon velikog antropološkog skandala s početka 2000-ih i teških optužbi bez presedana u antropologiji, oporavljao od pretrpljenog stresa, daleko od očiju javnosti i medijske buke, pripremajući svoj trijumfalni povratak i rehabilitaciju – da parafraziram proročke reči Kliforda Gerca čija se tačnost sada potvrđuje. Novoizabrani akademik je početkom ove godine objavio i novu knjigu, obimnu, solidno opremljenu (ilustrovanu mapama, grafičkim prikazima i fotografijama) i namenjenu široj čitalačkoj publici, na kojoj je radio od 1998, pre nego što je, 1999. u svojoj 61. godini, odlučio da se povuče sa Univerziteta Kalifornije u Santa Barbari i penzionise.

Knjigu je posvetio svojim prijateljima i kolegama: biologima Ričardu D. Aleksanderu sa Univerziteta u Mičigenu i Edvardu O. Vilsonu sa Harvarda, čija shvatanja o razumevanju i objašnjavanju života, po Šanjonovom uverenju, čvrsto počivaju na "naučnom metodu" i Darvinovoj teoriji evolucije. Ovi naučnici su primenili načela evolucije i prirodne selekcije na pripadnike ljudske vrste, tako podstičući pitanja koja je Šanjon počeo postavljati u vezi s antropologijom i njenim pravim predmetom ("proučavanje čoveka") kao što je fundamentalno pitanje o uzrocima društvenosti ljudskih bića. Šanjon smatra da je to pitanje biološko, zbog čega antropologija ne može da odgovori na njega; ona naprosto aksiomatski tvrdi da je "prirodno" biti društven.

U vreme izbijanja naučnog skandala koji je postao poznat kao "Darkness in El Dorado" –ili "Kako su naučnici i novinari opustošili Amazoniju", po naslovu knjige novinara Patrika Tirnija (Tierney 2000), koja je u američkoj antropologiji bila najavljena i dočekana kao etička optužnica protiv Šanjona i njegovog "mentora" genetičara Džemsa Nila (ali i drugih zapadnih naučnika, novinara, venecuelanskih političara, vladinih službenika i kopača zlata u tom području) – Šanjon je imao za sobom 35 godina aktivne službe na raznim američkim univerzitetima i višegodišnje etnografsko iskustvo u proučavanju nekoliko glavnih grupa Janomama (Korošitari, Šamatari i Karavatari) u jugozapadnoj Venecueli i severoistočnom Brazilu. U razdoblju od tri decenije sistematskog terenskoistraživačkog rada (1964-1995), proveo je ukupno pet godina živeći među Janomamama.

Dotada je objavio nekoliko knjiga o njima, od kojih je prva, *Yanomamö: The Fierce People* (1968), postala pravi antropološki bestseler, zabeleživši tiraž od nekoliko miliona primeraka; napisao stotinak članaka objavljenih u američkim naučnim i naučnopopularnim časopisima i snimio dvadesetak dokumentarnih filmova u saradnji sa čuvenim kanadskim snimateljem Timotijem Ašom. Publikovan analitički i dokumentarni filmski materijal, posvećen je različitim tehničkim aspektima kulture Janomama, poput kulturne ekologije, demografije, socijalne organizacije i odnosa, srodstva i braka, društvenog ponašanja, politike i prakse ratovanja.

Najnovija Šanjonova knjiga (2013) donosi i nešto novog, tj. neobjavljenog materijala, koji sadrži kvalitativne i kvantitativne podatke o ženskoj seksualnosti, infanticidu i statističke pokazatelje otmice žena u zajednicama Janomama. Knjiga obiluje opisima njegovih terenskih ekspedicija u Venecueli i Brazilu, odnosa sa ključnim informantima Kaobavom, Rerebavom, Dedehaivom i drugim lokalnim saradnicima, delikatne pozicije između katoličkih i protestantskih misionara na terenu² i uticaja drugih spoljašnjih faktora u njegovom etnografskom radu, naučne saradnje sa Džemsom Nilom, Odsekom za genetiku, Komisijom za atomsku energiju,³ venecuelanskim kolegama (Marsel Roš, M. Lajris, Čarls Bruer Karias), američkim sociobiolozima (E. Vilson, R. Aleksander, Vilijem Ajrons) itd. Dva poglavlja⁴ su specijalno posvećena odgovorima na naučne i političke "napade" sa različitih strana, razjašnjavanju kontroverznih situacija i događaja na terenu koji su doveli do teških optužbi na Šanjonov i Nilov račun, pokretanju "istrage" od strane specijalnih komisija Američkog antropološkog društva i žestokim raspravama u antropologiji koje traju decenijama. Sažeto rečeno, knjiga je ujedno Šanjonova intelektualna autobiografija i etnografija Janomama, a delimično i etnografija (mada subjektivno obojena) "slučaja" kritične epizode u savremenoj istoriji američke antropologije.

Akadska ustanova koja je "ugostila" Šanjona bio je IVIC (Instituto Venezolano de Investigaciones Científicas). Institut je bio formalni institucionalni domaćin i venecuelanski saradnik Nilovog istraživačkog tima sa Odseka za genetiku čoveka. Za vreme svog prvog istraživanja Janomama u trajanju od 17 meseci (1964-1966), Šanjon je imao finansijsku podršku američkog Instituta za mentalno zdravlje, ali su ga kolege iz Venecuelanskog instituta smatrale članom Nilovog tima. U leto 1966, sproveo je prvo terensko istraživanje zajedno sa Nilom i njegovim biomedicinskim istraživačima.

Nilove istraživačke projekte finansirala je američka Komisija za atomsku energiju (AEC). Nakon istraživanja genetičkih posledica radijacije u Japanu (Hirošima i Nagasaki), Nil se fokusirao na proučavanje genetike i epidemiologije domorodačkih populacija u Venecueli i Brazilu. Težio je da otkrije genetske varijacije između različitih domorodačkih plemena, kao i između zajednica u okviru jednog istog plemena, služeći se tada otkrivenim genetskim markerima u uzorcima krvi. Uspostavio je saradnju sa venecuelanskim stručnjaci-

² O tome detaljnije govori 15. poglavlje knjige pod naslovom "Confrontation with Salesians".

³ "Neel was a masterful grantsman, the kind of academic who is able to persuade funding agencies to support new kinds of research that extend and build on his previous research" (Chagnon 2013, 198).

⁴ Pogl. 14 "Twilight in Cultural Anthropology: Postmodernism and Radical Advocacy Supplant Science" i pogl. 16 "Darkness in Cultural Anthropology".

ma, Miguelom Lajrisom i drugima koji su vršili slična istraživanja u domorodačkim populacijama. Lajris je bio poznat po serološkim proučavanjima Indijanaca u Venecueli, sprovedenim u saradnji sa kulturnim antropologom nemačkog porekla Johanesom Vilbertom, kao i po otkriću genetskog markera tzv. Dijego faktora – grupe gena koja se nalazi isključivo kod američkih domorodaca i nekih mongolskih naroda u Aziji (Chagnon 2013, 34).

Šanjon se nakon odbrane doktorata (1966) i zvanično pridružio Odseku za genetiku na Medicinskom fakultetu u Mičigenu. Otvoreno je priznao da mu je saradnja sa Nilom i Odsekom obezbedila finansijska sredstva za dalja antropološka istraživanja Janomama u Venecueli i Brazilu. Međutim, to je imalo svoju "cenu": postao je Nilova "Keli devojka" (Geertz 2010, 132), podređeni asistent na terenu i Odseku.⁵ Budući da su njegova sopstvena etnografska istraživanja trpela zbog pružanja pomoći mnogobrojnim Nilovim ekipama na terenu, koje su se smenjivale nakon 2 nedelje intenzivnog rada, Šanjon se na posletku razišao sa svojim "šefom". Džems Nil je preminuo 2000. godine pre nego što je izašla Tirnijeva knjiga koja je pretila da ugrozi njegov naučni i moralni kredibilitet.

U knjizi se pominje uloga i jednog Jugoslovena emigranta, pilota Borisa Kaminskog, koga Džems Nil angažovao 1960-ih da prevozi uzorke krvi iz Janomamolenda do Karakasa, odakle su deportovani u američke laboratorije (Chagnon 2013, 196-197). U poglavlju pod naslovom "Geography Lesson", Šanjon opisuje svoja putovanja sa Janomamama, lovačke ekspedicije i noćna logorovanja praćena opasnostima od napada šumskih zveri i zmija, kao i geografska rekognosciranja čiji je cilj bio stvaranje preciznijih i potpunijih mapa teritorije Janomama i ubiciranje raštrkanih sela. Zahvaljujući Kaminskom, imao je priliku da iz vazduha osmotri ogromno i dotad neistraženo područje Siape, koju Janomame nazivaju Reka papagaja (*Šukumona-ka u*), gde je otkrio velika nekontaktirana sela.⁶

Uprkos svim kontroverzama, insinucijama i optužbama (od kojih su one najteže – izazivanje, odnosno širenje epidemije malih boginja u selima Gornjeg Orinoka 1968. godine i rizična primena zastarele vakcine – odbačene),

⁵ "Neel had a decidedly patronizing and condescending view of anthropology compared to what 'scientists' like him did. In his view anthropologists should confine their interests to things like taboos, customs, beliefs, myths, how to live in the jungle. They should learn the native language in order to assist the scientists in the expedition. When, however, the anthropologist collects important data like statistics on births, deaths, marriages, mortality rates, etc., as I did, he should dutifully turn them over to the scientist he is working for" (Chagnon 2013, 201).

⁶ "It both saddens and pleases me. This was one of the last major geographical-ecological mysteries that my research on the Yanomamö investigated and solved. I felt strangely empty because I had learned a secret, and once this secret was known, the unexplored Amazon seemed to be a little diminished" (ibid., 195).

Šanjonu, kao etnografskom istraživaču i autoru dugotrajnog projekta terenskog proučavanja društva i kulture Janomama, teško je osporiti određene vrednosti i prednosti poput lične hrabrosti, izdržljivosti i fanatične upornosti u radu (uprkos administrativnim preprekama, političkim pritiscima "tamo" i naučnim napadima "kod kuće"), sistematičnosti u prikupljanju podataka i stvaranja sopstvenog etnografskog korpusa, a naposljetku, i zavidnog profesionalnog samopouzdanja, doslednosti i rezilijentnosti. Šanjon je, uz to, popularan i vešt etnografski pisac koji veruje u mogućnost reprezentacije "kompleksnosti, dostojanstva i suštine druge kulture", koji, "u formalnom procesu antropološkog obrazovanja", teži da svoje opise načina života Janomama učini živim i stvarnim (Šanon 1992, 12).

On to i postiže u narativnoj ravni teksta. Antropolozi su pisci i autori, u smislu da čitanje njihovih etnografija stvara trajne fikcionalne svetove u "glavama" čitalaca. Janomame su, kao i Nueri, Azande, Tiv, Trobrijandani, Šavante i mnogi drugi, etnografski tekstualizovani (ili filmovani), odnosno na neki način predstavljeni, i kao takvi, fiksirani u antropološkom imaginarijumu; kada govorimo o "njima", tj. "njihovim životnim svetovima", mi u stvari govorimo o tekstovima i znakovima sa simboličkom vrednošću. No, da li postoji i nešto "izvan teksta" i što se može reći o Šanjonovom teorijskom okviru, polaznim premisama, zaključcima i generalizacijama, koji se takođe komuniciraju u "formalnom procesu antropološkog obrazovanja"?

Šanjonovo pozivanje na "nauku" i "naučni metod" vremenom je postajalo sve više retoričko sredstvo, a sve manje konstruktivan argument u dijalogu sa drugim kolegama koji su na drugačiji način poimali kulturu i društvenu istoriju Janomama, antropologiju kao disciplinu i etiku etnografske prakse (Borofsky 2005). Njegovo predstavljanje stanja u američkoj kulturnoj antropologiji kao (hladnog, a povremeno i vrućeg) rata između dva suprotstavljena i nepomirljiva bloka, ili dva zaraćena "plemena" – između "naučnika" na jednoj strani i "političkih aktivista" (postmodernisti antinaučnici i marksisti), na drugoj – previše je uprošćeno. Šanjon pritom vešto aranžira i suprotstavlja navode iz pisanja epistemološki različito pozicioniranih antropologa, tako da oni ilustruju prethodno kontruisanu, bipolarnu, crno-belu sliku o "dobrim" i "lošim" momcima u disciplini. Oni koji se zalažu za "nauku", "naučni pristup i metod", "objektivnost", egzaktnost i kvantifikaciju su "dobri", tj. pravi antropolozi. Oni koji ne veruju u sociobiologiju, pozitivističku društvenu nauku i "naučnu" antropologiju su antinaučnici, politički radikali i denuncijatori "pravih" antropologa.⁷

⁷ "Latecomers denounce me because the Yanomamö they visit at Salesian or other missions today are not the same kinds of Yanomamö I first met. And anthropology itself has changed *politically*. It is now acceptable to denounce earlier anthropologists in the name of political advocacy of native rights and to deny what earlier anthropolo-

U većem delu antropologije 1970-ih, sociobiologija je, kao nov genetički vid morskog biološkog determinizma, zaista bila dočekana sa velikim neprijateljstvom⁸; čak su se i tradicionalni protivnici – kulturni materijalisti i hermeneutičari, britanski politički antropolozi i francuski strukturalni marksisti – privremeno udružili u težnji da isteraju "zloduha sociobiologije" (Eriksen and Nielsen 2001, 131). Glavna meta napada je bila kontroverzna knjiga entomologa Edvarda Osborna Vilsona, *Sociobiologija: nova sinteza* (1975), koja se uglavnom bavi oblicima društvene organizacije i ponašanja (saradnja i sukob, altruizam i sebičnost) kod životinja. Vilson je u njoj izneo predlog da se društvene nauke uključe u veliki projekat evolucione biologije, što je naročito iritiralo društvene i kulturne antropologe. Oni su uzvratili da Vilson i njegovi sledbenici shvataju kulturu i društvene pojave (srodstvo, saradnja, religija, moral itd.) krajnje redukcionistički, kao adaptacije u biološkom smislu, determinisane "hardverom" genetskog aparata i "softverom" nervnog sistema. Glavna funkcija kulture svodi se na obezbeđivanje reprodukcije, koja se, pak, svodi na dva glavna biološka principa/zakona – inkluzivnu adaptivnu vrednost (ili reproduktivni uspeh, tj. sposobnost pojedinaca da direktnim ili indirektnim putem proslede svoje gene) i srodničku selekciju.

U svojoj knjizi *The Use and Abuse of Biology* (1976), Maršal Salins je izneo gustu argumentaciju protiv postavki Vilsonove "vulgarne sociobiologije" i njenih političkih implikacija.⁹ U njima je prepoznao socijalni darvinizam, ideologiju individualizma i nadmetanja, kao i teoriju društvene akcije – prerusene u "tvrdu" nauku o stvarnom svetu. Drugi deo njegove argumentacije odnosi se na princip srodničke selekcije u "naučnoj sociobiologiji", prema kojem altruističko ponašanje, na primer, zavisi od genetskog srodstva, što znači da će osoba biti sklonija da se žrtvuje za svoje bliže krvne srodnike nego za dalje srodnike i nesrodnike. Salins je gotovo polovinu knjige posvetio dokazivanju da je srodstvo u ljudskom društvu "kulturno varijabilan sistem značenjskih kategorija", a ne "prirodno dat skup odnosa po krvi" (Sahlins 22-23); da se nači-

gists like me saw because this older image of the Yanomamö does not conform to what the activists want to see." (Chagnon 2013, 6-7).

⁸ Taj animozitet se javno manifestovao na godišnjem skupu AAA 1976. kada su Šanjon i njegov kolega antropolog Vilijem Ajrons sa Univerziteta u Pensilvaniji organizovali dva simpozijuma o evolucionističkoj teoriji u antropologiji (zbornik radova *Evolutionary Biology and Human Social Behavior: An Anthropological Perspective*, 1979).

⁹ Dve i po decenije kasnije, Li Kronk i Vilijem Ajrons se vraćaju toj knjizi kao egzemplarnoj – zato što rezonira sa shvatanjima većine kulturnih antropologa i humanističkih naučnika – da bi dekonstruisali duboko ukorenjeno nepoverenje, zasnovano na predrasudama i nepoznavanju socijalnobiološke paradigme (Cronk and Irons 2000). Četrdeset godina kasnije, Šanjon beskompromisno označava knjigu svog bivšeg profesora kao "klasičan primer antropološke arogancije i cinizma" (Chagnon 2013, 382).

ni računanja srodstva u svetu veoma razlikuju, da ne postoji nužna veza između genetske bliskosti i društvene solidarnosti na osnovu srodstva, kao i dokazivanju da interakcije između srodnika nisu ponašanja koja se mogu svesti na reproduktivna ponašanja itd.

Od kraja 1970-ih do početka 2000-ih, kada se nova evolucionistička (neodarvinistička) paradigma konsolidovala, njeni zagovornici i praktičari, umesto stigmatizovane "sociobiologije",¹⁰ prihvatili su neutralniju oznaku "ekologija ljudskog ponašanja", mada su u opticaju i druge – etologija čoveka, socioekologija, sociobiologija čoveka itd. (Cronk and Irons 2000, 3). Inicijalni teorijski impuls u razvoju neodarvinističke interdisciplinarnе paradigme potiče iz rada engleskog biologa Vilijema D. Hamiltona o "genetskoj evoluciji društvenog ponašanja" (1964), zatim Ričarda Aleksandera i Roberta Triversa, čije su ideje o inkluzivnoj adaptivnoj vrednosti i srodničkoj selekciji najpre prihvatili i razvili njihovi istomišljenici i sledbenici u biologiji, da bi ih vremenom počeli primenjivati i testirati psiholozi, sociolozi, antropolozi, politikolozi i drugi društveni naučnici u svojim oblastima istraživačkog rada.

Makondo na Gornjem Orinoku: zamagljeni žanrovi u etnografskom pisanju o Janomamama

U toku pola veka prisustva zapadnih istraživača – antropologa, prirodnjaka, filmskih snimatelja i novinara, i svih negativnih posledica do kojih su dovele njihove lične ambicije, rad i neodgovorno uplitanje u način života domorodačkih zajednica, područje Gornjeg Orinoka postalo je neka vrsta nadrealističkog "Makonda" iz proze Gabrijela Garsije Markesa. Prema rečima venecuelanskog antropologa Hesusu Kardoza, o selima na teritoriji Janomama, različitom mentalitetu njihovih stanovnika i kulturnom etnosu, govorilo se kao o "Šanjonovim" i "Lizoovim" (Tierney 2001, 15) – kao da je reč o feudalnim posedima i intelektualnoj svojini ove dvojice kontroverznih (i zavađenih) antropologa rivala.

U Tirnijevoj knjizi, Šanjon (američki mačo kauboj sa janomamo nadimkom Šaki, Šakiva, i ambicijom da postane najveći šaman kad već ne može da bude vrhovni poglavica ili general), Žak Lizo (Parižanin, homoseksualac, "Gipsy"),¹¹ Džems Nil (eugeničar "bez srca" sa drakulinim apetitom za uzorci-

¹⁰ Najpre su marksisti i kulturni relativisti, a potom i postmodernisti u antropologiji, počeli tretirati izraz "sociobiologija" kao krilaticu za omražene pojave u istoriji ljudskog roda: ratove, fašizam, rasizam, kolonijalizam, kapitalizam, seksizam, eugeniku, elitizam, genocid, esencijalizam, primitivizam itd. (Chagnon 2013, 382).

¹¹ Lizo je filolog orijentalista i Levi-Strosov student, koji je, kao član francuske ekspedicije, stigao u Venecuelu 1968. Vršio je terenska proučavanja i živeo u različitim selima Janomama sve do 1994. godine.

ma krvi) i Čarls Bruer Karias (venecuelanski Indijana Džons i ilegalni kopač zlata), stomatolog, sportista, istraživač prirode, fotograf i ministar omladine u vladi Karlosa Andresa Peresa, predstavljeni su skoro kao "četiri jahača apokaliptičke" ili, najblaže rečeno, kao ekscentrični i egocentrični karakteri koji podsećaju na likove iz romaneskne književnosti, odnosno filmova Venera Hercoga i Frensisa Forda Kopole. Lizo na terenu je totalna suprotnost Lizou kao etnografskom piscu koji se namerno povlači iz svojih tekstova i naraciju prepušta glasovima Janomama (Lizot 1991). U Karohi-teriju i Tajari-teriju on ima svoju zasebnu kuću, opremljenu neverovatnim zalihama francuskih cigareta i pića, a u njoj – privatni "harem" namirisanih i nakitom ukrašenih domorodačkih dečaka, čije seksualne usluge plaća vatrenim i hladnim oružjem, špagetima, cigaretama, odećom itd. Slično Fickaraldu koji "divljacima" pušta Karuzove arije, on sluša Vagnera, dok "njegovi momci" više vole Mocarta i acid rock. Tako predstavljen, Lizo je inkarnacija Kurta iz Konradovog *Srca tame*, odnosno "inkarnacija đavola", kako ga je svom studentu Hesusu Kardozu opisao njegov (u početku) prijatelj Šanjon (Tierney 2001, 144).

Kontroverza iz 2000. godine bila je povod i predmet verovatno najdramatičnije javne rasprave na antropološkoj i interdisciplinarnoj sceni; iznela je na videlo duboke naučno-epistemološke, političke i ideološke podele u američkoj disciplini, odnosno široj akademskoj i naučnoj zajednici. Međutim, to niti je jedina, niti je prva kontroverza u etnografsko-antropološkom pisanju o Janomamama, koji su do danas postali jedan od najviše opisivanih, snimanih, tumačenih i (zlo)upotrebljavanih vanevropskih domorodačkih naroda. Početkom 1980-ih Florinda Doner-Grau, Kastanedina sledbenica, ljubavnica i "veštica", objavila je svoj (navodno) lični izveštaj o Janomamama u formi etnografskog romana pod naslovom "Šabono" (Donner-Grau 1982), koji je postigao veliki književni uspeh. Međutim, neki američki antropolozi od početka su tvrdili da je ta knjiga antropološki inspirisana literarna fikcija, zasnovana na autorkinoj mašti i etnografskim izveštajima drugih antropologa koji su stvarno "bili tamo". Rebeka DeHolms je ustvrdila da je Donerova, pošto inače nema nikakvih dokaza da je boravila među Janomamama, plagirala verodostojno etnografsko delo, autobiografiju Brazilke Helene Valero pod naslovom *Yanoáma: The Narrative of a White Girl Kidnapped by Amazonian Indians* (1970).¹²

Donerova je napisala knjigu pod pseudonimom, napomenuvši da su u njenom narativu sva lična i mesna imena u području Itikotera (ili Itiko-teri šabonoa) namerno izmišljena. U knjizi se ne navodi nijedan datum koji bi omogu-

¹² U 1930-im, siromašna zemljoradnička porodica Valero iz Brazila je, lutajući kroz šumu u potrazi za divljim plodovima i divljači, prešla na venecuelansku stranu, gde ih je napala grupa lovaca Janomama iz grupe Korošitari. Njeni roditelji i mlađi brat su uspeli da pobegnu i da se spasu, ali ne i Helena koja je bila ranjena strelom u stomak. Imala je 12 godina.

ćio da se eventualno rekonstruiše vreme putovanja, boravka i rada Donerove u zemlji Janomama, nakon završetka njenog glavnog istraživanja tradicionalnih tehnika lečenja u Mirandi. U vreme objavljivanja knjige, njeno pravo ime i akademski identitet nisu bili poznati. Štaviše, Donerova je više puta formalno menjala ime i prezime i dobijala nova imena u različitim fazama spiritualnog "rada na sebi" i inicijacije u tajno učenje don Huana Matisa (npr. pridodato Grau je ime loze koje dobijaju žene naguali).

Diplomirala je 1972. na Odseku za antropologiju Univerziteta u Los Andele-su i 1973. podnela predlog teme istraživanja (najverovatnije za MA tezu) o praksama lečenja na Gornjem Orinoku; 1976. je postala doktorski kandidat i prijavila temu (prakse lečenja u području Kuriepea u primorju Venecuele), koju je komisija prihvatila. Nakon regularno podnetog zahteva za odsustvo (1977-78), nikada se više nije pojavila na fakultetu, niti je kontaktirala članove svoje komisije za doktorsku disertaciju. Tek nakon objavljivanja knjige, kada je njen akademski identitet bio otkriven, telefonirala je šefu katedre i saopštila mu da je u međuvremenu promenila ime i napisala knjigu. Tada su članovi komisije saznali da je autorka kontroverznog *Šabonoa* njihova nekadašnja studentkinja. Nakon uvida u arhivsku dokumentaciju na fakultetu, zaključili su da nema nika-kvog pomena ili naznake da je Donerova u periodu 1972-77. planirala etnografsko istraživanje među Janomamama, niti da je ostvarila bilo kakav kontakt sa njima, te da je njen "etnografski izveštaj" najverovatnije mistifikacija.¹³

Životnu priču H. Valero je zabeležio italijanski parazitolog Ettore Bjoka [Biocca], verovatno između 1962. i 1964, kada je vršio svoja terenska istraživanja u oblasti Rio Negra i objavio je na italijanskom jeziku 1965. godine. Otprilike u vreme kada je izašlo italijansko izdanje knjige, Šanjon je prvi put čuo domorodačku priču o izvesnoj strankinji koju su Janomame zvali *Nabajoma* ili *Nepajoma* ("žena iz drugog naroda"), ali u to doba ništa nije znao o njenom zarobljavanju, niti o njenom etničkom poreklu; mogla je biti Jekvana, Pemon ili Hivi Indijanka (Chagnon 2013, 267-268). Upoznao ju je početkom 1970-ih u blizini salezijanske misije u Okamu u Venecueli; tamo je živela posle bekstva sredinom 1950-ih i neuspešnog povratka u Brazil primarnoj porodici koja nije mogla da je prihvati. Provela je više od 20 godina u zarobljeništvu, promeniši nekoliko grupa Janomama, a najduže u Mišimišimabovei-teriju, jednom od sela Šamatarija koje je Šanjon dugo proučavao i kojima se bavi njegova knjiga *Studying the Yanomamö* (1974).

U poglavlju svoje knjige iz 2013. godine, koje govori o međuseoskim sukobima i nasilju, on citira odeljke iz Heleninog opisa jednog konkretnog *no-*

¹³ "... An entire chapter in Castaneda's sixth book (1981) was devoted to a certain sorceress by name of Florinda. This lady taught Castaneda the art of 'stalking'. Alluding to stalkers she said: 'If they're not afraid of being a fool, they can fool anyone'. Perhaps there is some truth in this" (Price-Williams et al 1983).

mohorija (krivokletničke gozbe) i njen izveštaj u celosti ocenjuje kao veoma podrobno i pouzdano svedočanstvo o događajima u kojima je učestvovala, i ličnostima koje je poznavala. Helena je bila supruga Husive (Fusive), poglavice sela Patanova-teri i prisustvovala je krvoproliću kada je njen suprug sa svojom braćom na prevaru, mučki napao i pobio goste iz jednog Šamatari sela, Ruvahivu i njegove pratioce, da bi osvetio svog brata. Ruvahiva i Husiva su i pre toga imali zasluženu reputaciju "okrutnih" ljudi i *unokaija* (Chagnon 2013, 268). Helena Valero je tečno govorila janomamo i Šanjon je uvek sa njom razgovarao na tom jeziku.¹⁴ Poslednji put ju je video 1991. godine, kada je njen sin Hoze odlučio da, zajedno sa Šanjonom, poseti svoje srodnike po ocu u Patanova-teriju.

Simptomatično je da Šanjon nikada nije razgovarao sa Helenom Valero o njenom životu među Janomamama, navodno zato što nije želeo da eksploatiše njenu priču i sudbinu, iako je ona živela u istim selima u kojima je nešto kasnije živela i Šanjon, i iako je neposredno poznavala rodoslove lokalnih vođa i rodova. Zaista je čudno da profesionalni etnograf nije iskoristio jedinstvenu priliku da, sa jedinom osobom u tom društvu koja je znala da broji preko dva, proveriti i dopuni svoju građu, posebno genealogije i aproksimacije o broju ubistava (up. Chagnon 2013, 181). Taj se propust eventualno može objasniti Šanjonovim nepoverenjem prema ženama informantima (Chagnon 2000, 117). Patrik Tirni u tome vidi i svesnu nameru prećutkivanja ili zataškavanja činjenice da je ona, a ne Šanjon, bila prvi putnik na neistraženoj teritoriji Janomama, čime je zadužila i njega i mnoge kasnije istraživače koji su išli njenim stopama (Tierney 2001, 246, 249).

Početak 1990-ih, nekadašnji Šanjonov doktorand i etnografski saradnik, Kenet Gud, koji se razišao sa svojim mentorom na stručnoj i privatnoj osnovi dvadesetak godina ranije, objavio je autobiografsku knjigu *Into the Heart* o životu među Hasupuve-teri Janomamama i braku sa mlađanom Jarimom, koja je imala oko 9 godina kada su je verili za američkog antropologa koji je imao 34 godine. "Svoje" Janomame doživeo je i opisao kao mirne, tolerantne i druželjubive, što je protivrečilo projektovanoj slici iz Šanjonovih knjiga i filmova o "hiper okrutnom" narodu koji (navodno) neprestano ratuje zbog žena. Godine 1987, posle 12 godina, Gud se vratio u SAD i poveo sa sobom Jarimu, koja će mu u Americi roditi troje dece. Jarima nije mogla da se adaptira na život u Nju Džerziju, gde je, 1992. godine, Gud konačno pronašao posao na državnom koledžu, i iskoristila je priliku da napusti njega i decu za vreme snimanja dokumentarnog filma National Geographica *Yanomami Homecoming* 1993.

¹⁴ Prema Šanjonu, činjenica da janomamo nije srodan nijednom domorodačkom jeziku u Americi ide u prilog pretpostavci da su Janomame dugo živeli izolovani u udaljenom i skrivenom kutku amazonijske šume, pre nego što su se počeli širiti iz svoje planinske postojbine u susedne ravničarske oblasti (Chagnon 2013, 43).

godine. Tri godine kasnije, Patrik Tirni ju je sreo u Amazoniji, u njenom rodnom selu Irokai-teri.¹⁵

Gudova romantična autobiografija i etnografija je izazvala kontroverzu posebne vrste. Njegov kolega sa fakulteta u Nju Džerziju, sociolog Vilijam Dusenberi (Dusenberry 2008) više puta je upravi univerziteta i Američkom antropološkom društvu upućivao protestna pisma, zahtevajući da se ovaj bizaran slučaj "braka između američkog antropologa i deteta iz Trećeg sveta", koji predstavlja grubu povredu etičkog kodeksa u naučnoistraživačkom radu, ispita i na odgovarajući način sankcioniše, kao i to da se autoru knjige onemogući da američkim studentima propagira i prodaje svoju "pseudonaučnu" monografiju kao univerzitetski udžbenik.

Zašto baš Janomame?

Šanjon je početkom 1960-ih studirao antropologiju na Univerzitetu u Mičigenu, gde su mu predavali Lesli Vajt, Elman Servis, Maršal Salins, Erik Volf i Morton Frid, vodeća imena neoevolucionizma i kulturne ekologije (ili socioekologije, što je možda adekvatniji naziv; v. Layton 2011) u okviru američke kulturne antropologije. Odsek za antropologiju na tom univerzitetu je bio glavni centar teorije o *kulturnoj evoluciji*, koja je bila oštro suprotstavljena Darwinovoj teoriji evolucije, kako kaže Šanjon, odnosno socijalnom darvinizmu – što je verovatno bliže stvarnom stanju stvari. Naime, njegovi profesori na fakultetu, i zapravo većina američkih kulturnih antropologa, čak i "tvrdo-korni" materijalisti i scijentisti kakav je bio Marvin Haris, čvrsto su branili stav da je ljudska vrsta društvena i da poseduje samo "kulturnu prirodu". Skeptičan prema dominantnoj paradigmi, Šanjon je započeo svoju karijeru sa "neprijatnim osećanjem" da je američka kulturna antropologija "jedan od poslednjih bastiona" suprotstavljanja Darwinovoj teoriji biološke evolucije i prirodne selekcije (Chagnon 2013, 29).

¹⁵ O tom susretu on piše: "She sad her new husband was treating her well. Her eyes clouded over for an instant when she asked me about her three kids in New Jersey. Then she added, 'Here good. Jersey bad'. The basis for Yarima's discontent in New Jersey was easy to understand. For someone who had grown up in a communal round house, without privacy or loneliness, the life of a housewife inside a small apartment was alien in the extreme. [...] Although Yarima was initially delighted with running water and electricity and the marvelous convenience of life without gardening or collecting firewood, she gradually became disenchanted. She observed that most Americans were more obsessed with shopping and watching television than with spending time with their families. 'They love TV and malls, that's all', she told me" (Tierney 251).

Postojao je, doduše, alternativni put kojim su sredinom 1960-ih krenuli antropolog Robin Foks i sociolog Lajonel Tajger (Fox and Tiger 1971; Fox 1973), Dezmond Moris (Morris 1967) i drugi: tzv. "zoološka perspektiva u društvenim naukama", koja je proizašla iz težnje da se oživi interesovanje za Darvinovu teoriju evolucije, evolutivnu prirodu čoveka (nasuprot čisto kulturnoj prirodi), za pitanja o tome kako mehanizmi prirodne selekcije utiču na društvenu organizaciju, za ponašanje i psihologiju Homo sapiensa (Chagnon, 207-208). Svoja empirijska istraživanja i analitički pristup Šanjon je smatrao delom te perspektive.

Tako se kulturni antropolog, školovan u tradiciji mejnstrima discipline, koji je prihvatio boasovsko načelo "nurture not nature", okrenuo naučnoj literaturi u evolutivnoj biologiji i humanoj genetici, počevši da kuša "zabranjeno voće" sa drveta spoznanja u primordijalnom "vrtu" prirode, odnosno sociobiologije. Na etnografskom terenu među "okrutnim" Janomamama, otkriće da je taj "vrt" daleko od bilo kakvog zamišljenog Raja, da je stanje u njemu slično hobsovskoj predstavi o paleolitskom "ratu u pećini", i da je u skladu sa devizom da je čovek čoveku vuk, te da je "plemeniti divljak" samo zapadnjački antropološki mit koji se u svetlu empirijskih činjenica o životu u tom plemenskom društvu raspada kao mehur od sapunice.¹⁶ Šanjon naglašava da ni Hobs, ni Ruso nikada nisu bili u prilici da posmatraju ljude poput Janomama koji žive u "prirodnom stanju", odnosno u "provobitnim uslovima kamenog doba". Štaviše, ni većina empirijski orijentisanih antropologa nikada nije živela među ljudima koji su "stvarno primitivni" (8).

Kada je upoznao Džemsa Nila, osnivača i upravnika Odseka za genetiku čoveka sa Medicinskog fakulteta Univerziteta u Mičigenu, zainteresovao se za njegova biomedicinska istraživanja među brazilskim Indijancima Šavante, sprovedena u saradnji sa britanskim socijalnim antropologom Dejvidom Mejber-Luisom. Šanjon je želeo da saraduje sa Nilom zato što su se njihova naučna interesovanja za genealogije, bračne i demografske obrasce i socijalnu organizaciju reprodukcije, u značajnoj meri podudarala, iako je Nilovo zanimanje za ova pitanja bilo medicinsko, a Šanjonovo "antropološko i bihejviorističko" (33). Nil mu je predložio da započne istraživanje nekog drugog necivilizovanog plemena u blizini brazilske granice, i tako je izbor pao na Janomame.

¹⁶ Odatle i ironičan naslov Šanjonove nove knjige, *Noble Savages*, koji je dvosmi-slen i ambivalentan: s jedne strane, ukazuje na kritički otklon od takvog naivnog, spekulativnog i idealističkog shvatanja tzv. primitivnih naroda, a s druge, predstavlja neku vrstu ličnog omaža njegovim "divljacima": "I have chosen to call this book *Noble Savages* in part because the Yanomamö I lived among had a certain kind of nobility that most anthropologists rarely see in acculturated and depopulated tribes that have been defeated by and incorporated into the political states in whose jurisdiction they reside" (Chagnon 2013, 8).

Sredinom 1960-ih, Janomame su bili gotovo nepoznati u antropologiji. Dotada su se u etnografskim izveštajima o drugim amazonijskim grupama sporadično pominjali pod različitim (egzo)etnonimima – najčešće Vaika i Sanema (ili Širiana, Siriana) – kao južni susedi amazonijskih Jekvana i karipskih Makiritare Indijanaca. O njima je kružila priča da su mnogoljudni, ratoborni i izolovani u neistraženom području na granici između Venecuele i Brazila, koje je u imaginaciji evropskih konkistadora i pustolova vekovima figuriralo kao mesto legendarne zemlje Eldorado sa gradovima od zlata i dragog kamenja. Oblast Parime, u kojoj izvire Orinoko, ostala je nepristupačna i nepoznata sve do sredine 20. veka.

Proučavajući izvore, Šanjon je naišao na nekoliko članaka američkog evangelističkog misionara Džemsa Barkera iz Misije za nova plemena, koji je 1950. uspostavio kontakt sa njihovim selima u području Mavake i drugih reka u slivu Orinoka, i tamo osnovao nekoliko misionarskih stanica (u Mahekodoteriju, Bisaasi-teriju itd). Zahvaljujući ranijem susretu sa Barkerom u Čikagu, Šanjon je u novembru 1964. stigao u selo Bisaasi-teri,¹⁷ koje će u narednih nekoliko godina biti njegova glavna baza za operacije na terenu.

Ruralna teritorija koju naseljavaju Janomame u Venecueli u to vreme je pripadala federalnoj pokrajini Territorio Federal Amazonas (od 1992. godine Estado Federal), koja je u suštini bila "teokratija" – "politički entitet u kojem je vladala Katolička crkva" (Chagnon 2013, 108). Glavni grad Puerto Ajakučo, bio je administrativno sedište civilne vlasti na čelu sa guvernerom, kojeg je postavljao predsednik države. Međutim, zbog velike udaljenosti od Karakasa, venecuelanska vlada je mnoge socijalne funkcije (kao što su obrazovanje i evidencija brakova, rođenih i umrlih itd.), koje su inače u nadležnosti sekularne vlasti, prepustila Katoličkoj crkvi. U Puerto Ajakuču, salezijanski biskup je faktički imao političku moć koliku i guverner, ako ne i veću; venecuelanski zakon o misijama iz 1915. godine je garantovao crkvi mnoga prava i privilegije u pogledu "privlačenja i zadržavanja" Indijanaca u salezijanskim misijama.

Nadmetanje i trka između katolika i protestanata u pokrštavanju Janomama započela je 1950-ih. Zbog toga je Šanjonov etnografski rad od samog početka zavisio od kontakata i kvaliteta odnosa sa misionarima, koji su se vremenom sve više pogoršavali. Džems Nil je tražio od članova svog istraživačkog tima da održavaju prijateljske odnose sa misionarima i da redovno prisustvuju crkvenim službama u misijama, što je Šanjon kao ateista odbio da čini nastojeći da zauzme poziciju neutralnosti kako ne bi ugrozio svoj etnografski rad i autoritet među Janomamama.

¹⁷ U novoj knjizi ima mnogo ponavljanja iz ranijih Šanjonovih publikacija. Takva je uvodna scena dolaska, opis "kulturnog šoka" i gotovo užasa koji je doživeo prilikom prvog ulaska u selo; muškarci su baš tada uduvali halucinogeni biljni prah *ebene* (opštiji naziv za dve vrste lokalnih droga, *hisiomo* i *jopo*), koji izaziva nekontrolisano lučenje sekreta iz nosa: "I had never seen so much green snot before" (ibid. 15, 19).

Nakon prvih nekoliko godina istraživanja, ustanovio je da su Janomame velika etnička grupa (on ih naziva "plemenom" i plemenskim društvom), procenivši njihov broj na oko 12500 i na oko 125 sela. Nakon decenije i više istraživanja i rekognosciranja Janomamolenda, u obema zemljama pretpostavio je da njihova populacija ima približno 25000 ljudi i oko 250 raštrkanih sela. Na osnovu analize sopstvenog korpusa genealoških, demografskih, ekoloških i ekonomskih činjenica (životne istorije pojedinaca i genealogije rodova, ekološki okvir, način proizvodnje, demografski trendovi, fisija sela itd.), Šanjon je izvršio rekonstrukciju verovatnih pravaca migracija i naseljavanja Janomama u poslednjih 150-200 godina. Zaključio je da je postojbina svih Janomama najverovatnije planinska oblast Parime, što je danas prihvaćena teza u antropologiji. Odatle su se njihove grupe zrakasto širile, postepeno zauzimajući niže oblasti i ravnice u jugozapadnoj Venecueli i brazilskoj državi Roraima.

Na taj način se formirala njihova oblast "plodnog polumeseca" južno od Orinoka, koja obuhvata ravničarska područja oko reke Šanišani, izvorišta Vašave i Orate, i područja u gornjem toku Mavake (ibid. 307). U toj oblasti, Janomame su dobili nove mogućnosti za razvoj, kao i ograničenja koja su uticala na rast populacije, veličinu i cepanje sela, učestalost ratovanja i postepeni razvoj složenijih političkih odnosa. Prema Šanjonu, sadašnji način proizvodnje Janomama, u kojem dominiraju hortikultura, primitivna zemljoradnja zasnovana na seči drveća, krčenju i spaljivanju šikare radi dobijanja čestica obradive zemlje za vrtove, verovatno je star 200-250 godina, a možda i više. Najraniji strani posetioци su ih smatrali lovcima i sakupljačima, što se može objasniti činjenicom da njihova tehnologija i relativno oskudan pokretni inventar¹⁸ (oruđa i oružje od kamena; nekvalitetna grnčarija ručne izrade; pletene korpe i viseće ležaljke; grubi kanui od drveta i nevičnost plovidbi i navigaciji na većim rekama) više odgovara lovačko-sakupljačkoj privredi i nomadskom načinu života u tropskoj šumi nego zemljoradnji u pravom smislu; odatle opravdana pretpostavka da je kultura u društvu Janomama relativno novija istorijska pojava, kao i njihovo nastanjivanje u blizini reka. Opstanak svih grupa u najvećoj meri zavisi od kultivisanih biljaka, a najviše od banana i plantana koje su importovane u Ameriku u postkolumbovskom periodu, kao i, ali u manjoj meri, od autohtonih amazonijskih vrsta (kukuruz, slatka i gorka manioka, razne vrste krtola itd).

¹⁸ Šanjon napominje da je njihova materijalna kultura relativno oskudna i lako prenosiva; selo u kojem živi 150 stanovnika može se napustiti za svega nekoliko minuta sa najnužnijim potrebnim stvarima. Pokretni inventar muškaraca obuhvata luk i strele, tobolac za vrhove strela od bambusa, trud za paljenje vatre, laganu viseću ležaljku ispletenu od loze, mačetu ili komad mačete, odnosno sečivo noža. Pokretna imovina žena je nešto teža i obuhvata nekoliko vrsta sudova od tikava i pletenih korpi različitih dimenzija, u kojima se priprema i služi hrana, odnosno nose drva za ogrev, plantane, plodovi divljih palmi i druge vrste sirove hrane.

Društvena organizacija i srodnički sistem

Janomame spadaju u društva sa patrilinearnim poreklom, koje je, prema Šanjonu i Marvinu Harisu, rašireno u celom svetu i u korelaciji je sa praksom međugrupnih sukoba i ratovanja kao "hroničnim političkim" stanjem u ljudskoj istoriji. Šanjon pretpostavlja da je današnji "model Janomama" – skup društvenih, demografskih i vojnih obeležja – "tipičan slučaj" koji je bio opšte rasprostranjen u paleolitu i neolitu (Chagnon 2013, 315).

Načelo patrilinearnosti pruža mnoga preimućstva kada je reč o povezanosti, interesima i saradnji srodničkih grupa koje žive na istoj teritoriji i eksploatišu je, međutim, za Šanjona najvažniji vid solidarnosti jeste onaj koji se uspostavlja između najbližih bioloških srodnika po muškoj liniji srodstva i koji se navodno najjasnije manifestuje u periodima krize i konflikta. Sažeto rečeno, patrilinearna grupa biološki povezanih srodnika čini mnogo kohezivniju grupu za odbranu i napad. Za Šanjona, blizina srodstva je ključna pretpostavka društvene solidarnosti, saradnje i prijateljstva.

On tvrdi da je glavni "ključ" društvene organizacije Janomama, i plemenskih naroda uopšte, "reproduktivni uspeh" odraslih muškaraca i žena. Ključnu ulogu u tome imaju egzogamni patrilinearni rod (patrilineage) i poliginija. Najprostije rečeno, muškarac koji ima 10 supruga može da ima mnogo više potomaka nego jedna žena koja ima 10 muževa, te je zbog toga demografski rast u patrilinearnim rodovima mnogo brži nego u matrilinearnim. Međutim, u društvu Janomama postoje ogromne razlike između muškaraca (čak "spektakularne", tvrdi Šanjon) u pogledu reproduktivne uspešnosti jer, ako samo manjina istaknutih ili dominantnih muškaraca može da akumulira više žena supruga (obično 5-6), to znači da je većina "osuđena" na monogamiju, poliandriju ili celibat.

Evidentan je "manjak" žena, tj. devojaka udavača, a uzroci tog fenomena mogu biti biološki i kulturni (npr. češće ubijanje ženskih beba). U toku prve godine svog terenskog istraživanja Šanjon je ustanovio da u društvu Janomama ima više muškaraca nego žena i da je taj disparitet posebno evidentan u mladoj populaciji. Većina njegovih ranijih publikacija polazi od ovog demografskog otkrića i tretira ga kao važno teorijsko pitanje pri razumevanju društvenih i političkih odnosa u plemenskim društvima.

U većini velikih postindustrijskih populacija, kvantitativni odnos polova je oko 105 ili 107 muškaraca na 100 žena, dok u populaciji Janomama, u zavisnosti od toga koje skupine sela ulaze u uzorak, iznosi čak 125 ili 130 muškaraca. U malim populacijama kakva su sela Janomama, stope smrtnosti, u slučaju neke epidemije ili iznenadnog rata, mogu drastično uticati na veličinu populacije i demografski odnos polova u relativno kratkom vremenskom intervalu.

U početku, Šanjon je smatrao da je demografska neravnoteža polova koju je uočio i dokumentovao bila posledica preferencijalnog infanticida, tj. češćeg

ubijanja ženskih beba nego muških. Izgledalo je da to potvrđuju iskazi njegovih informanata, koji su govorili da više vole muške bebe i da im daju prednost zato što su deca muškog pola "vrednija". To je, međutim, veoma osetljiva tema u terenskom ispitivanju, zbog čega nije mogao da potvrdi pretpostavku o preferencijalnom "pravilu" ubijanja ženske novorođenčadi. U svakom slučaju, "Janomame su muški šovinisti" (Chagnon 2013, 55); devojke i žene imaju veoma nizak status u poređenju sa muškarcima istog uzrasta.

Nezavisno od bračnog statusa, većina muškaraca inklinira poliginiji i teži da seksualno opšti sa dostupnim devojčkama i mlađim ženama, ali ih u tome sprečavaju pravila o zabrani incesta,¹⁹ kao i drugi muškarci koji polažu prava na iste te žene. Zbog toga su u zajednicama Janomama česte tuče motkama i frakcionaške podele u okviru sela na 2 ili više grupa, koje će naposljetku morati da se razidu, da potraže utočište na drugom mestu, podignu svoje *šabonoe*²⁰ i iskrče zemljište za nove vrtove. Društvena pravila su, pretpostavlja Šanjon, i nastala da bi se regulisao pristup ženama i da bi se sprečio društveni haos do kojeg bi moglo dovesti nekontrolisano nadmetanje muškaraca. U takvom društvenom, ambijentu muškarci traže pomoć od svojih srodnika – braće, sinova, stričeva, sinovaca, ujaka, sestrića i drugih rođaka – i stvaraju muške saveze da bi ostvarili svoje "sebične" reproduktivne težnje (v. Dawkins 1997), kao i da bi ublažili potencijalno letalne konflikte u svojim grupama.

Šanjon objašnjava bračni sistem Janomama u skladu sa Levi-Strosovom teorijom o razmeni žena u tzv. primitivnim društvima sa unilinearnim poreklom (Lévi-Strauss 1969), koja polazi od jednostavnog sistema ograničene razmene, direktne razmene sestara: muškarac uzima za ženu sestru muškarca iz druge egzogamne grupe i zauzvrat mu daje svoju sestru. A finalni odnos koji se na taj način uspostavlja između njih, jeste odnos zetova i šuraka (*šori* ili *šoriva*). Logična posledica takvih bračnih razmena između dva različita patrilinearna roda, tokom više generacija idealno je pravilo po kojem se svaki muškarac ženi svojom bilateralnom ukrštenom rođakom (koja je u isto vreme njegova matrilateralna i patrilateralna ukrštena rođaka).

Rezultujući "idealni model" društva Janomama je model društva koje se sastoji od dve egzogamne "polovine", tj. sistema dualne organizacije. U antropološkoj literaturi, dualne organizacije su smatrane kulturnom specifičnošću amazonijskih društava, međutim, sistemi ovog tipa nisu ograničeni samo na

¹⁹ Šanjon, međutim, navodi da "okrutne" starešine grupe mogu da počine incest u svojoj porodici i da prođu nekažnjeno (ibid., 227).

²⁰ *Šabono* ili *šapuno* jeste zajednička kružna naseobina lokalne grupe. Distinkcija Janomame prave između prirode i kulture izražava njihovo shvatanje o razlici između ljudskih i ne-ljudskih bića: izraz *jahi ta rimo* označava ljude koji žive u kućama i selima i koriste vatru, *urihi ta rimo* označava divlje životinje i zveri koje žive u šumi (Chagnon 2013, 121-122, 379).

basen Amazona, već se javljaju i u mnogim plemenskim društvima širom sveta. Recipročna razmena žena između dve grupe je najefikasnija strategija u sredini u kojoj su devojke za udaju "retke" i "vredne", kao što je to slučaj u društvima koja praktikuju poliginiju. Šanjon smatra da je idealni model sistema, koji je on uočio u srodničkoj strukturi Janomama, bio opšti obrazac u predzemljoradničkim društvima i da je verovatno preovlađivao tokom većeg dela socijalne evolucije.

Strukturalno obeležje dualnih organizacija i klasifikatorne terminologije srodstva je distinkcija između paralelnih i unakrsnih rođaka, tj. između kategorije "sestara" (*jaoja* u jeziku janomama) koje pripadaju Egovoj egzogamnoj grupi/polovini i kategorije "rođaka" (*suabojja*) koje pripadaju drugoj grupi/polovini. Pošto je *suabojja* istovremeno i oznaka za suprugu, to znači da Janomame imaju preskriptivno bračno pravilo koje "kaže" ne samo da se muškarac *može* oženiti devojkom iz te kategorije, već da se *mora* oženiti devojkom koja je klasifikovana kao njegova *suabojja*. Obrnuto, devojka treba da se uda za svog *hearaju*. Bračna i seksualna veza sa nekim ko ne spada u ove kategorije, smatra se incestom (*javarei, javaremou*) i kršenjem pravila. Međutim, u praksi muškarci stalno manipulišu datim klasifikacijama i srodničkim nazivima kako bi povećali broj potencijalnih partnerki u kategoriji *suabojja*, a time i svoje bračne i reproduktivne šanse (Chagnon 2000, 117).

Kontinuirane razmene žena tokom više generacija dovode do značajnih društvenih i političkih posledica. Putem razmene sestara za supruge, muškarci iz dveju egzogamnih grupa/polovina postaju društveni, politički i reproduktivni saveznici; njihovi politički i reproduktivni interesi i ciljevi se preklapaju. Iz te perspektive, primarna fokalna tačka u modelu plemenske društvene strukture, koju reprezentuju Janomame, nije "rod" (lineage), već su to parovi afinalno povezanih rodova čiji muški članovi stvaraju saveze, na podlozi zajedničkih reproduktivnih interesa i ciljeva. Reproductivni interesi muškaraca povlače za sobom političke i vojne interese.

Muški savezi, ratovanje i raspodela žena

Šanjon i u najnovijoj knjizi dosledno ponavlja staru epsku priču o motivaciji svog istraživanja – da je od početka hteo da proučava neko pleme čiji su kontakti sa zapadnom kulturom bili svedeni na najmanju moguću meru, koje, dakle, nije bilo podvrgnuto akulturaciji²¹ – čime iznova perpetuira mit o ne-

²¹ Sredinom 1960-ih je imao u vidu tada otkriveno pleme Suyá iz grupe koja pripada jezičkoj porodici Gê, u brdsko-planinskom području u središnjem Brazilu. Kada je dobio sredstva za projekat od Instituta za mentalno zdravlje, u Brazilu je bio izvršen vojni puč pa je odustao od tog plana i započeo proučavanje Janomama.

kontaktiranom "devičanskom plemenu" i o "prvobitnom divljaku". Ostao je veran i svom objašnjenju da se Janomame nadmeću za žene, te da glavni uzrok njihovih ratova jeste težnja istaknutih pojedinaca i njihovih srodnika po muškoj liniji da, akumulacijom više žena supruga (poliginija), obezbede brojno potomstvo, vođstvo u okviru svojih sela i premoć u međuseoskoj politici. Ukratko, Janomame ratuju zbog žena, a ne zbog "mesa", odnosno zbog kontrole nad "strateškim" materijalnim resursima (lovišta, obradivo zemljište, vrtovi itd), tvrdi Šanjon.

Tzv. "proteinska hipoteza" Marvina Harisa, "najvernijeg" Šanjonovog opoenta u raspravi o uzrocima ratova, često je bila predstavljena u obliku vickaste, ali vulgarne tvrdnje da su Janomame "agresivni" zbog nedostatka proteina životinjskog porekla u ishrani. Polazeći od Šanjonove etnografije i argumentacije – u kojoj je trougao činilaca (ženski infanticid – manjak žena – ratovanje) imao središnju ulogu bar u početku – Haris je težio da ponudi čvršće i obuhvatnije materijalističko objašnjenje muškog nasilja i ratova između Janomama, kao posledice sinergijskog delovanja više faktora u procesu "agrikulturne revolucije" koja je dovela do demografske eksplozije i teritorijalne ekspanzije, ali i smanjivanja prirodnih resursa hrane zbog rapidnog izlovljavanja divljači na njihovim teritorijama. Međutim, kao što primećuje Patrik Tirni, njegov način rezonovanja je ponekad bio više u skladu sa darvinovskom teorijom i tezama sociobiologije nego što je to Šanjonov (Tierney 2001, 266), npr. kada je češće ubijanje ženske novorođenčadi i ratovanje posmatrao kao mehanizme sistema za kontrolu rasta populacije i zaštitu prirodnih resursa (divljači).

Prema Napoleonu Šanjonu, najvažniji činilac koji je oblikovao evoluciju političkog društva u ljudskoj vrsti je bilo ratovanje. Ratovanje je stara praksa i hronično stanje u svim ljudskim društvima, sa eventualnim izuzetkom onih migrantskih grupa koje su se razvile u izolaciji i koje nisu imale susede. Evolutivni scenario u razvoju ljudske društvenosti je bio konstantan, ali spor demografski rast populacije bio je praćen fisijama grupa kada bi one dostigle određenu veličinu (50-75 pripadnika), kao što su ustanovili Ričard Li i Irvin DeVor u u slučaju lovaca-sakupljača.

Šanjon smatra da glavni izvor sukoba u predržavnim društvima jesu mlade devojke i žene u reproduktivnom dobu koje nemaju zaštitu očeva ili muževa. U društvu Janomama, one su glavni uzrok potencijalne nestabilnosti, nesloge i razdora zbog stalno prisutnih težnji agresivnih, posesivnih i ljubomornih odraslih muškaraca da ih seksualno koriste i prisvajaju za svoje reproduktivne ciljeve.

Šanjon sugerše da su sukobi oko žena kao sredstava za biološku reprodukciju oduvek preovlađivali u političkim mahinacijama i transakcijama i da su oblikovali psihologiju muškaraca. Poliginija je tokom većeg dela ljudske istorije bila relativno jeftina i efikasna strategija u sticanju dodatnih seksualnih partnerki i supruga, zato što je zavisila od sposobnosti muškaraca da manipulišu savezima sa drugim muškarcima i da primenjuju nasilje u svrhu reproduk-

cije. Tek onda kada je poliginija postala "skupa" i "luksuzna" praksa, konflikti između muškaraca su se pretvorili u sukobe oko materijalnih resursa ("zlatu i dijamanti") i sredstava za proizvodnju. To jest, nakon agrikulturne revolucije, akumulacija bogatstva i društvena moć kao njegova posledica, postaju glavni preduslovi za višeženstvo.

Tuče između muškaraca, fizičko i seksualno nasilje nad ženama (uključujući otmice, praćene grupnim silovanjem u društvu Janomama)²² i grupni oružani sukobi u plemenskim društvima predstavljaju sukobe oko resursa koji su neophodni za opstanak i reprodukciju grupe. Oni su "korisni" u evolutivnom smislu; "teorija prirodne selekcije nije prosto teorija o opstanku, to je teorija o *reproduktivnom* opstanku" (Chagnon 221). "Kooperativno nasilje" koje primenjuju saveznici (biološki srodnici i afinalni rođaci, tj. davaoci žena) treba posmatrati, sugerise Šanjon, kao vrstu "biosocijalnog ili sociobiološkog resursa".

Slično nekim antropolozima iz prošlosti koji su bili doživotno posvećeni proučavanju jednog ili dva tzv. primitivna naroda, odnosno tipa društva, Šanjon teži tome da svoja etnografska iskustva i zaključke o načinu funkcionisanja i adaptaciji jednog konkretnog društva bez države, ali koje živi na/u granicama modernih državnih društava, uopšti i da ih "ukalupi" u opštu bihejviorističku teoriju. To je u mnogim elementima stara evolucionistička teorija u novom izdanju, prurušena u "tvrdu" nauku i sociobiološku retoriku,²³ o "istoriji i političkoj dinamici paleolitskog doba"²⁴ i o procesu prelaza sa "primitivnog"

²² "A small fraction of abducted women are taken by raiders who are at war. This is usually an unexpected 'bonus': the raiders go to kill male enemies and retreat for home before the victim's body, riddled with arrows, is even discovered. On their retreat the raiders sometimes come across a group of women at a distance from the village and if the risks seem low they will take one or more with them. Women abducted this way are usually gang-raped by any and all willing males there, sometimes by visiting men from allied villages if any are present. The raping can go on for many days" (Chagnon 2013, 226). Silovatelji su često muškarci koje žrtve veoma dobro poznaju, njihovi rođaci ili čak polubrača, sa kojima su te žene, devojke i devojčice zajedno odrasle. Okrutni muž može da bije ženu za svaku sitnicu, čak i onda kada samo sumnja u njenu vernost; može da je gađa strelom, rani i ubije, da je iseče mačtom ili sekirom, što se i događalo pred očevicima. Kada muž tuče ženu cepanicom sa vatre, baci je na zemlju i onesvesti, svi ostali u selu ignorišu događaj (ibid. 229).

²³ Tim Ingold je u svojoj knjizi *Evolution and Social Life* (1986) posvetio veliku pažnju Vilsonovoj *Sociobiologiji* i kontroverzi koju je ona izazvala. Zaključio je "da Vilson (u *On Human Nature*) nesvesno ponovo izmišlja komparativni metod evolucionista iz 19. veka u svom nastojanju da stvori biološki zasnovanu društvenu nauku od nule" (nav. u Eriksen and Nielsen 2001, 133).

²⁴ "or what has recently come to be called the EEA – the environments of evolutionary adaptedness, the Environments of History, or the ARE, the adaptively relevant environments that humans lived in prior to the political state and civilization" (Chagnon 2013, 98).

lovačko-sakupljačkog načina života na "kompleksan" način života zasnovan na zemljoradnji (Chagnon 2013, 6). Pritom, Šanjon polazi od sumnjivih i zastarelih premisa klasičnog evolucionizma iz 19. veka, uporno ih perpetuirajući iz publikacije u publikaciju: da su Janomame savremeni živi primeri ekoloških, tehnoloških i društvenih uslova pod kojima su živeli "naši paleolitski preci", što je pretpostavka koju nijedan ozbiljan socio-kulturni antropolog danas više ne bi mogao da brani.

Kritika inherentnih protivurečnosti harvardskog projekta Kalahari, koji su svojevremeno inicirali primatolozi i koji je takođe bio evolucionistički zamišljen, može se u izvesnoj meri primeniti i na Šanjonova dugoročna istraživanja Janomama.²⁵ Kao su istakli Meri Luiz Prat, Ričard Li i drugi učesnici tog projekta su upozoravali, Kung (Bušmani) se ne smeju tretirati kao "živi fosili" ili "karike koje nedostaju", ali su, uprkos tome, Kung za njih bili značajni u prvom redu kao primeri ekološke adaptacije koja je pre 10000 godina bila univerzalna za ceo ljudski rod.

"Sa glavnim težištem na fizičkim i biološkim pitanjima kao što su ishrana, fiziologija, korišćenje vremena, obrasci osećanja, rađanje, korišćenje izvora hrane, bolest, starenje itd., ova literatura naturalizuje savremene načine života !Kunga u pravom smislu reči. Iskrena želja istraživača da budu empatični prema situaciji !Kunga u sadašnjim istorijskim uslovima je naprosto u neskladu sa njihovim projektom koji !Kung posmatra kao složenu adaptaciju na pustinju Kalahari i kao primer kako su naši preci živeli" (Pratt 1986, 48-49).

"Neko sa strane ko je čitao istoriju evropskog kontakta sa !Kung/Bušmanima neminovno preispituje ovu sliku o njima kao predstavnicima lovačko-sakupljačkog načina života pre 10000 godina. [...] Kakva slika bi se dobila ako bi se !Kung, umesto preživelih iz kamenog doba i delikatne i složene adaptacije na pustinju Kalahari, posmatrali kao oni koji su preživeli kapitalističku ekspanziju i kao delikatna i složena adaptacija na tri veka nasilja i zastrašivanja?" (Ibid., 49)

Napoleon Šanjon je nešto slično učinio Janomamama: hipostazirao ih je kao tipičan primer plemenskog društva u stanju "hroničnog rata" i, uprkos nastojanju da bude empatičan prema njihovoj današnjoj situaciji i aktuelnim istorijskim uslovima, naturalizovao je njihov savremeni način života do neslućenih razmera. Teorija po kojoj je postao čuven, a svojevremeno, krajem 1960-ih i slavan – da su seoski i međuseoski oružani sukobi u društvu Janomama posledica nadmetanja za žene kao sredstva biološke reprodukcije, a ne

²⁵ Prema M. L. Prat, protivurečne preokupacije učesnika harvardskog projekta mogu se shvatiti kada se smeste u kontekst društvenih ideala američke kontrakulture iz 1960-ih i u kontekst širenja biološkog "tvrdog naučnog" sektora antropologije, zbog čega je Harvard postao središte sociobiologije u 1980-im (Pratt 1986, 49).

za "retke strateške materijalne resurse" (Harris 1978) – raspala se u svetlu novijih istraživanja istorije Janomama i njihovih kontakata sa spoljašnjim svetom, drugim domorodačkim grupama, belcima i državom u periodu od dva i po veka (Ferguson 1995, 2001). Analiza svih dokumentovanih slučajeva oružanih sukoba u koje su bili uključeni Janomame u Venecueli (posebno u oblasti Orinoko-Mavaka) i Brazilu pokazala je da je praksa ratovanja u svim glavnim grupama posledica zapadnjačkog prisustva i društvene važnosti importovane zapadne tehnologije, čeličnog oruđa i vatrenog oružja.²⁶ Postavljanje lokalnih zajednica Janomama u istorijsku perspektivu i hronološki okvir dovelo je do značajnih uvida u složeniji socio-kulturni i politički kontekst odnosa i procesa, koji ruše iluzije o njihovom izolacionizmu, nezavisnosti od političkih država, autentičnom primitivizmu i aistorizmu.

U poređenju sa polaznim premisama i rezultatima do kojih je Šanjon došao primenom evolucionističke, neodarvinističke ili sociobiološke perspektive u antropologiji, antropološko-istorijski pristup se i dalje pokazuje kao realističnija, potencijalno heuristički plodnija i etički korektnija strategija u objašnjavanju tzv. recentnih primitivnih, predrđavnih ili tribalnih grupa u savremenom svetu, kakvo je i društvo Janomama. Umesto tendencije da se pojedinačni strukturalni i institucionalni oblici tretiraju kao modeli za konstrukciju opštijih obrazaca adaptacije populacija na pretpostavljene reproduktivne, demografske, ekološke i druge uslove u praiistorijskim epohama, korisnije je da se njihove lokalne istorije i razvoj sagledaju u, hronološki manje ambicioznom ali empirijski konkretnijem, širem i složenijem kontekstu istorijskih događaja, kulturnih uticaja, društvenih procesa i relacija sa spoljašnjim svetom, a pre svega sa najbližim državnim društvima u njihovom okruženju.

Literatura

- Borofsky, Robert. 2005. *Yanomami: The Fierce Controversy and What We Can Learn from It*. Berkeley: University of California Press.
- Chagnon, Napoleon A. 1974. *Studying the Yanomamö*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

²⁶ To potvrđuje i Šanjonova etnografija. Sredinom 1960-ih, kada je stigao na teren, njihova domaća oruđa od kamena sve su više zamenjivale čelične mačete i noževi, a loše pečenu i krstu grnčariju – aluminijsko posuđe, koje se moglo naći čak i u nadaljenijim selima. Metalni predmeti za svakodnevnu upotrebu su stizali putem razmene sa drugim indijanskim grupama, Jekvana i Makiritare, sa misionarima, istraživačima i drugim zapadnjacima. Tada je započelo i nadmetanje u pribavljanju vatrenog oružja, prvenstveno lovačkih pušaka, koje su se vrlo brzo počele koristiti u obračunima između sukobljenih grupa i pojedinaca.

- Chagnon, Napoleon A. 2000. "Manipulating Kinship Rules: A Form of Male Yanomamö Reproductive Competition". In: Lee Cronk, Napoleon Chagnon and William Irons (eds.), *Adaptation and Human Behavior: An Anthropological Perspective*, 115-131. New York: Aldine de Gruyter.
- Chagnon, Napoleon A. 2013. *Noble Savages: My Life Among Two Dangerous Tribes – the Yanomamö and the Anthropologists*. New York: Simon and Schuster.
- Dawkins, Richard. 1997. *Sebični gen*. Zagreb: Izvori.
- DeHolmes, Rebecca. 1983. Shabono: Scandal or Superb Social Science. *American Anthropologist* 85(3): 664-667.
- Donner-Grau, Florinda. 1982. *Shabono: A Visit to a Remote and Magical World in the South American Rainforest*. New York: Delacorte Press.
- Doner, Florinda. 1984. *Šabono*. Beograd: Prosveta.
- Dusenberry, William. 2008. Abuses of Anthropological Research Methodology resulting from Kenneth Good's Yanomami "study". Dostupno na: <http://www.helium.com/items/1110243-acceptable-sexual-abuse-of-children-during-anthropological-research>
- Eriksen, Thomas Hylland and Finn Sivert Nielsen. 2001. *A History of Anthropology*. London: Pluto Press.
- Ferguson, Brian R. 1995. *Yanomami Warfare: A Political History*. Santa Fe: School of American Research Press.
- Ferguson, Brian R. 2001. Materialist, cultural and biological theories on why Yanomami make war. *Anthropological Theory* 1(1): 99-116.
- Fox, Robin and Lionel Tiger. 1971. *The Imperial Animal*. New York: Holt, Reinehart and Winston.
- Fox, Robin. 1973. *Encounter with Anthropology*. Penguin Books.
- Geertz, Clifford. 2010. "On the devastation of Amazon". In: Inglis, Fred (ed.), *Life among the Anthros and other essays*, 123-134. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Good, Kenneth. 1991. *Into the Heart: One Man's Pursuit of Love and Knowledge among the Yanomami*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Harris, Marvin. 1978. *Cannibals and Kings: The Origins of Cultures*. London: Collins.
- Layton, Robert. 2011. *An introduction to theory in anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lévi-Strauss, Claude. 1969. *The Elementary Structures of Kinship*. Boston: Beacon Press.
- Lizot, Jacques. 1991. *Tales of the Yanomami: Daily Life in the Venezuelan Forest*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Morris, Desmond. 1967. *The Naked Ape: A Zoologist's Study of the Human Animal*], 1970. *Goli majmun*. Zagreb: Epoha.
- Pratt, Mary Louise. 1986. "Fieldwork in Common Places". In: James Clifford and George E. Marcus (eds.), *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, 27-50. Berkeley: University of California Press.
- Price-Williams, D. R., R. B. Edgerton and L. L. Langness. 1983. "Journey to a Shabono". *Anthropology Newsletter* 24(9): 2-7. American Anthropological Association.
- Sahlins, Marshall. 1976. *The Use and Abuse of Biology: An Anthropological Critique of Sociobiology*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

- Šanon, Napoleon. 1992. *Janomame okrutni narod*. Novi Sad: Svetovi.
- Tierney, Patrick. 2001. *Darkness in El Dorado: How Scientists and Journalists Devastated the Amazon*. New York: W.W. Norton and Company.
- Valero, Helena: as told to Ettore Biocca. 1970. *Yanoáma: the narrative of a white girl kidnapped by Amazonian Indians*. New York: E. P. Dutton.

Gordana Gorunović

Department of Ethnology and Anthropology
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

The Return of Napoleon Chagnon:
On American "Cowboys" and Amazonian Indians, again

The immediate motive for the writing of this paper is the renewed interest in the controversial anthropologist Napoleon Chagnon, whose name, scientific work and authority (or the dubious value thereof) is firmly linked to the Yanomami people of South America. The image of the "paleolithic -neolithic" warrior culture of the Yanomami in the contemporary world, which was construed by the American anthropologist through his books and ethnographic films, was received by millions of people all over the world, including members of the Yanomami community. At the turn of the 21st century, this image -backfired at its author, his ethnographic subjects and the discipline itself, and began to disintegrate. The ensuing controversies are the topic of this paper.

Key words: Napoleon Chagnon, American cultural anthropology, Yanomami, anthropological controversies, sociobiology/ecology of human behavior, tribal societies

Le retour de Napoléon Chagnon:
à nouveau sur les "cowboys" américains et
les Indiens amazoniens

Le motif direct de ce texte est l'actualité renouvelée de Napoléon Chagnon, l'anthropologue controversé, dont le nom, le travail scientifique et l'autorité (ou les doutes sur cette dernière) sont très étroitement liés à la société tribale des Indiens Yanomami en Amérique du Sud. L'image de la culture guerrière "paléolithico-néolithique" des Yanomami dans le monde contemporain, que l'anthropologue américain a construite dans ses livres et ses films ethnographiques, a été reçue par des millions de gens dans le monde, les représentants de la communauté Yanomami inclus. Vers la fin du XXe et au début

du XXIe siècle, l'image diffusée, avec un effet de boomerang pour son créateur, ses sujets ethnographiques et la discipline en question, a commencé à se désagréger. C'est de ces controverses que discute ce texte.

Mots-clés: Napoleon Chagnon, anthropologie culturelle américaine, Yanomami, controverse anthropologique, sociobiologie/ écologie du comportement humain, sociétés tribales

Primljeno / Received: 08. 06. 2013.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 20. 06. 2013.